TẠP CHÍ KHOA HỌC VÀ GIÁO DỤC
ISSN: 1859-1612
Journal homepage: https://tckhgd.dhsphue.edu.vn

Nghiên cứu kiểu nhân vật dự báo trong văn xuôi tự sự trung đại Việt Nam

Trần Thị Thanh Nhị

Trường Đại học Sư phạm, Đại học Huế

THÔNG TIN BÀI BÁO

Quá trình xử lý:
Ngày nhận bài: 13/4/2023
Ngày nhận bản chỉnh sửa: 28/6/2023
Ngày nhận đăng: 29/6/2023
Ngày xuất bản: 20/6/2026

Từ khóa:
Dự báo;
Văn xuôi tự sự;
Nhân vật.

TÓM TẮT

Trong văn xuôi tự sự trung đại Việt Nam, nhân vật mang chức năng dự báo là kiểu nhân vật hành chức có tính chất, chức năng, vai trò dự báo, báo trước tương lai, vận số cho cá nhân, cộng đồng. Kiểu nhân vật này bao gồm ba nhóm nhỏ: nhân vật kỳ ảo, nhân vật dự báo môi giới, kết nối hai thế giới thực - ảo, nhân vật bình phàm. Ngoài những đặc điểm chung trong cách thức dự báo, mỗi kiểu loại nhân vật còn những nét đặc điểm riêng biệt về xuất thân, khả năng, sự tương tác với các nhân vật khác, vai trò trong tác phẩm.

1. MỞ ĐẦU

"Dự báo" là việc (có thể) biết và báo trước về tương lai (một cách bị động và chủ động) của con người thông qua một số cách thức từ quan sát các hiện tượng sẵn có (điềm) đến tạo ra một số phương pháp để thăm dò tương lai (khi không có các dấu hiệu có sẵn), dựa trên sự giúp đỡ của thần linh và cả trí tuệ phân tích của con người. Phương thức dự báo là các kiểu loại, phương pháp để đoán định trước tương lai. Một số kiểu loại dự báo được cho là có cơ sở khoa học, có tính chất logic, duy lý như tướng số, chiêm tinh… (lý thuyết của chúng được xem như là bộ nguồn, dữ liệu sẵn có, khi muốn dự báo cho một cá nhân, hiện tượng nào thì chỉ cần đưa thông tin cụ thể "tra cứu" trong lý thuyết dữ liệu thì sẽ có kết quả). Dẫu vậy, trong quá trình áp dụng vào đời sống thì hiếm có một kiểu loại dự báo nào duy lý, khoa học hoàn toàn vì chúng thường bị các tư tưởng tín ngưỡng, tôn giáo ảnh hưởng vào. Vì thế, phần lớn các phương thức dự báo ít nhiều đều mang màu sắc duy tâm, thần bí. Dự báo đã và đang tồn tại, phục vụ chức năng xã hội trong mọi nền văn minh trong suốt lịch sử, bằng cách cung cấp phương tiện để giải quyết tranh chấp. Người tiên đoán thường là giáo sĩ, nhà tiên tri, nhà sấm truyền, phù thuỷ, pháp sư, nhà tâm linh hay những người khác nổi tiếng về sức mạnh siêu nhiên. Trong những nền văn minh ban đầu, sự tiên đoán chủ yếu là chức năng thần thánh hay hoàng gia dùng để hướng dẫn các vấn đề chính sự và chiến tranh tránh hoặc làm giảm thiểu thiên tai. Hầu hết các triều đình đều tuyển dụng các nhà tiên đoán cho hoàng gia, mà cuộc đời họ lệ thuộc vào tính chính xác trong lời tiên đoán. Theo lịch sử văn hoá nhân loại, có thể thấy từ xa xưa, khắp nơi trên thế giới ở nhiều quốc gia đã có hoạt động dự báo, các phương thức dự báo và có những nhân vật đảm nhận trọng trách dự báo cho cộng đồng. Theo nghiên cứu không phải người bình thường có thể đảm nhận chức năng này mà trong các nền văn hoá bộ tộc, sự tiên đoán phần lớn là chức năng hoàng gia hay thần thánh. Trong các nền văn hoá pháp sư, tiên đoán do các pháp sư thực hiện, họ đi vào trạng thái xuất thần để giao tiếp với hồn ma giúp đỡ. Ở nhiều nơi thuộc châu Phi, nhà tiên đoán của vua có sức mạnh của pháp luật (Guiley, 2005, p. 229). Dự báo từ đời sống, dần đi vào trong văn học. Ở Việt Nam, sự tồn tại của chế độ quân chủ chuyên chế cùng các tư tưởng, chính sách đi kèm là điều kiện, tiền đề hình thành dự báo trong văn xuôi tự sự trung đại Việt Nam. Trong trong đời sống văn hoá nói chung, và trong văn xuôi tự sự trung đại nói riêng, thông tin dự báo được bao giờ cũng được truyền qua một nhân vật đặc biệt để báo trước về tương lai của cá nhân hoặc cộng đồng. Đây là một dạng nhân vật rất phức tạp và đặc biệt, gồm một nhóm các dạng khác nhau tập hợp lại đảm nhận chức năng phát ra thông tin dự báo. Dựa trên cứ liệu trong văn xuôi tự sự trung đại Việt Nam thì dự báo xuất hiện trong 245 tác phẩm/ 738 tác phẩm được khảo sát (chiếm 33,19%), có nhiều kiểu nhân vật khác nhau đảm nhận chức năng dự báo với những đặc điểm riêng. Nhiệm vụ của bài nghiên cứu là phân loại, tìm ra đặc điểm của kiểu nhân vật này.

Tác giả liên hệ: Trần Thị Thanh Nhị;
Địa chỉ e-mail: tranthithanhnhi@dhsphue.edu.vn
DOI: https://doi.org/10.26459/jse.092.2026

2. NỘI DUNG

Chính quyền chuyên chế sớm nhận thấy sức mạnh của vương quyền không chỉ ở luật pháp mà còn ở thần quyền, tâm linh. Họ ý thức hơn ai hết, sự ổn định, nền độc lập cần đến sự phục tùng, ủng hộ của dân chúng; sự bền vững, dài lâu của ngai vàng cần phải có *ý thức hệ* nối kết con người. Chủ nhân của ngôi vị vì thế, ngoài *quyền lực cứng* là sức mạnh của quân sự, luật pháp thì còn rất cần đến *quyền lực mềm* là tâm linh: "Cho nên Đinh Bộ Lĩnh dẹp tan các sứ quân thì ngoài cái uy chuồng cọp, vạc dầu còn có sự ủng hộ của **tập đoàn tăng đạo**" (**TTTN nhấn mạnh**) (Tạ, 2006, p. 110). Theo nghiên cứu của V. Alexei, những hồi ký của các Tu sĩ Dòng Tên người Ý (Christophoro Borri và Giovanni Filippo de Marini) đã ghi chép lại việc các nhà cầm quyền Việt Nam thế kỉ XVII (cả Đàng Trong và Đàng Ngoài) *sử dụng các nhà thiên văn học và **chiêm tinh học chuyên nghiệp*** (Volkov, 2013) (**TTTN nhấn mạnh)**. Những truyền thuyết, giai thoại về nguồn gốc xuất thân kì lạ, tướng lạ, sự lên ngôi tiền định, được thần phò trợ chiến thắng… được lan rộng không chỉ qua truyền miệng mà còn bằng chính sử của giai cấp thống trị không ngoài mục đích tuyên truyền tư tưởng Thiên mệnh, chống lại sự nổi loạn của dân chúng: "Việc không ngừng khẳng định nguồn gốc thiêng liêng của vương triều phong kiến, của người lãnh đạo tối cao, việc sắc phong thần cho những người có công với đất nước sau chiến thắng, việc ủng hộ ý niệm về luân kiếp, báo ứng… là cách xây dựng hào quang, uy vọng cho giai cấp thống trị, đồng thời tạo nên đường biên kiềm toả sự chống đối, nổi loạn trong nhân gian" (Đỗ, 2016, p. 34). Trong văn xuôi tự sự trung đại Việt Nam, nhân vật mang chức năng dự báo là kiểu nhân vật hành chức, có tính chất, chức năng, vai trò dự báo, báo trước tương lai, vận số cho cá nhân, cộng đồng. Loại này bao gồm ba nhóm nhỏ: *nhân vật kỳ ảo, nhân vật dự báo môi giới, kết nối hai thế giới thực - ảo, nhân vật phàm nhân*, mỗi nhóm này có những nét đặc điểm riêng biệt về xuất thân, khả năng, sự tương tác với các nhân vật khác, cách thức - khuynh hướng lựa chọn, sử dụng các cách thức dự báo chuyên dụng, vai trò trong tác phẩm… đồng thời giữa chúng cũng có những đặc điểm chung.

2.1. Nhân vật kỳ ảo

Là nhân vật thuộc thế giới siêu hình gắn với sự tưởng tượng và niềm tin vào tâm linh. Nhân vật kì ảo vì thế là nhân vật siêu thực, có năng lực thần bí, kì lạ, mà một trong những khả năng ấy là khả năng nhìn thấy trước tương lai con người. Trong văn xuôi tự sự trung đại Việt Nam, về xuất thân, gốc gác thì kiểu nhân vật kì ảo mang chức năng dự báo có hai kiểu chính: *có nguồn gốc hoàn toàn không dính dáng gì đến con người* và *có nguồn gốc quá khứ là con người* (thần linh có nguồn gốc người trần). ***Về kiểu nhân vật kỳ ảo có nguồn gốc siêu nhiên, hoàn toàn không dính dáng gì đến con người.***

Sự xuất hiện của thần linh, thần nhân thuộc về tất cả các cõi hết sức phong phú, đa dạng cho thấy sự ảnh hưởng, chi phối của tín ngưỡng, tôn giáo trong cách quan niệm về thế giới, vũ trụ, thánh thần. Chịu ảnh hưởng của *Phật giáo* nên trong hệ thống nhân vật dự báo cũng xuất hiện những nhân vật thuộc về tôn giáo này như Phật A Di Đà (*Truyện chùa Quang Minh làng Hậu Bổng - Công dư tiệp kí*)[(1)], Quán Thế Âm Bồ Tát (*Đào hoa mộng kí*)… Nhân vật Đạo giáo thần tiên và Đạo giáo phù thuỷ dân gian cũng xuất hiện nhiều, thực hiện chức năng dự báo. Nhân vật tiên nói chung, hoặc có tên tuổi, chức danh nhất định như Ngọc Hoàng, Nam Tào, Bắc Đẩu (*Truyện thượng thư Vũ Công Đạo - Công dư tiệp kí*), Thánh Mẫu (*Thượng Kinh kí sự, Đào hoa mộng kí*). Nhiều nhân vật là người của thế giới long cung như Long quân (*Truyện Đổng Thiên Vương - Lĩnh Nam chích quái*), Bạch long hầu (*Truyện đối tụng ở long cung - Truyền kì mạn lục*). Thế giới âm phủ như Diêm Vương, quỷ âm phủ (*Truyện Lý tướng quân - Truyền kì mạn lục*; *Truyện Tiến sĩ Trần Danh Tiêu - Nam thiên trân dị tập*)... Những nhân vật này thường không được các tác giả tả kĩ, nhân vật xuất hiện khá mờ nhạt về đặc điểm, chân dung, hành trạng.

Về nhóm thần linh có nguồn gốc quá khứ xuất phát từ người trần gian vì nhiều lý do khác nhau, cả chủ động và bị động mà tham gia vào cõi siêu nhiên, kì ảo. Nguồn gốc của các thần, hoặc có khi có nguồn gốc là các nhân vật lịch sử có công với dân tộc (*Bố Cái Đại vương, Triệu Việt vương và Lý Nam Đế, Nhị Trưng phu nhân, Hiệu úy Uy mãnh Anh liệt Phu tín Đại vương, Lệ Hải Bà vương kí - Việt điện u linh tập*), cũng có khi là những người lúc còn sống ở dương gian là những tấm gương về hiếu hạnh, tiết nghĩa mà được phong thần (*Truyện Phạm Tử Hư lên chơi Thiên Tào - Truyền kì mạn lục; Truyện hai thần hiếu để - Thánh Tông di thảo*). Nếu nhóm nhân vật thứ nhất, tác giả trung đại đề cao nguồn gốc vũ trụ siêu hình thì nhóm nhân vật thứ hai lại có xu thế thực hoá nhân vật kì ảo, họ chẳng phải quá xa lạ với nhân gian mà có nguồn gốc từ những con người sống tốt đẹp nhất nên được phong làm thần thánh. Cả hai nhóm nhân vật này thuộc thế giới kỳ ảo nhưng vẫn có những mối liên hệ và ảnh hưởng đến cuộc sống nhân gian. Nguyên nhân của điều trên xuất phát từ quan niệm của người trung đại rằng, mọi biến cố trong cuộc nhân sinh, những hạnh phúc, khổ ải, hưng vong, thịnh suy… không chỉ do bản thân họ, trong hiện tại mà còn được quyết định bởi sức mạnh của thế giới khác, bởi những điều thuộc về quá khứ. Những điều trên, không thể lấy con mắt, trí tuệ nhân gian mà xét đoán, vì thế, họ trông mong vào thế giới thần linh vén cho họ tấm màn bí ẩn để soi rọi quá khứ, sáng tỏ hiện tại và biết trước tương lai. Nhóm nhân vật kì ảo

[1] Các dẫn chứng trong bài viết này chúng tôi lấy trong tập Trần Nghĩa (Chủ biên), *Tổng tập tiểu thuyết Việt Nam*, (bốn tập), Nxb Thế giới, H, 1997 (TLĐD) (Trần, 1997).

thường xuất hiện trong kiểu dự báo qua giấc mơ tiếp xúc với thế giới siêu nhiên để biết được tương lai vận số.

2.2. Nhân vật dự báo môi giới, kết nối hai thế giới thực - ảo

Đây là nhóm nhân vật mang chức năng kết nối hai thế giới ảo và thực. Về danh xưng, tên gọi có thể gọi họ theo loại hình hoặc liên quan đến đặc điểm tín ngưỡng tôn giáo của họ đi theo như: Đạo nhân (*Dựng miếu thờ Đạo nhân - Bà tâm huyền kính lục; Ông Nguyễn Đăng Cảo - Thiên Nam ngữ lục*), nhà sư (*Nhà nhà sư răn chuyện cờ bạc - Bà tâm huyền kính lục*), cô đồng, người ngồi đồng (*Thượng Kinh kí sự; Tà bất can chính - Sơn cư tạp thuật*), cao tăng (*Đào hoa mộng kí*), thầy tu (*Truyện nghiệp oan Đào thị - Truyền kì mạn lục*)… Trong đó, thuật đồng cốt là sự giao tiếp chủ động của con người trong trạng thái xuất thần với các thực thể được cho là phi thực thể, đôi khi đi kèm với hiện tượng tự nhiên kỳ bí. Nhân vật dự báo có thể là người bình thường, trong một không gian hoàn cảnh đặc biệt, được thánh, tiên, ma nhập vào để báo một tin tức nào đó; hoặc những người dùng thân xác làm giá ngự cho thần linh (các đồng cô, đồng cậu, thanh đồng nói chung), qua họ, thần linh nói chuyện với người trần bằng giáng bút thành *những bài thơ*, hoặc chính đồng nhân sẽ *mở miệng phán truyền*. Người nhập vào lực lượng trung gian này thường là nhân vật thần, thánh thuộc tín ngưỡng, tôn giáo là Đạo giáo như: Thánh Mẫu (*Việt Nam kỳ phùng sự lục, Thượng Kinh kí sự*), Thánh Nương (*Thần cửa Cờn - Lan trì kiến văn lục*), Lý tiên tổ sư (*Lòng thành giữ vững được lái thuyền - Bà tâm huyền kính lục*)… Khi con người có điều băn khoăn muốn giải mã thì họ chủ động tạo ra các cuộc tiếp xúc với thế giới siêu nhiên bằng cách sử dụng các phương thuật để tạo ra môi trường, không khí linh thiêng để mời các thần về[2]. Trong tín ngưỡng thờ Mẫu ở nước ta, vào những ngày lễ lớn hoặc khi có sự việc quan trọng, người ta thường tổ chức những buổi hầu thánh ở các am điện để mời thần thánh về. Hiện tượng thần thánh nhập qua thân xác các thanh đồng được gọi là *lên đồng*. Khi thần về, có thể đối thoại với người qua thân xác người đang lên đồng hoặc gián tiếp bằng cách viết những kí hiệu giáng bút lên mặt chiếc mâm đồng rải gạo (có người thạo chữ nghĩa ngồi nhìn hình được vẽ đoán chữ rồi ghi thành văn tự). Lời văn thơ trong giáng bút thường khoáng hoạt, đôi lúc ẩn ý, người đọc phải đoán định về ý tứ điềm báo của thần thánh qua từng câu chữ. Nội dung phần nhiều là nhắc bảo và răn dạy như người anh cả tham lam, gặp khi Bồng Lai Thiên Tiên hạ giáng đàn tế, được giáng bút ban cho bài thơ khuyên răn, khiến anh ta tự thấy hổ thẹn trong lòng (*Tiên giáng bút vạch chuyện giấu gấm - Bà tâm huyền kính lục*); hoặc thông báo niềm vui và cảnh báo về kiếp nạn như Phùng Cát Khánh trong *Lòng thành giữ được lái thuyền* trước khi đi biển được Lý Tiên tổ sư giáng bút báo gặp nạn nhưng vẫn vượt qua được là nhờ ông "tính tình điềm đạm, ngay thẳng, khoan dung, công bằng" (*Bà tâm huyền kính lục*). Những lời thơ trong giáng bút thường mang tính khuyến thiện trừ ác, hướng con người đến những giá trị nhân sinh tốt đẹp. Như vậy, có thể thấy những nhân vật này có nguồn gốc từ các tôn giáo, tín ngưỡng như Phật giáo, Đạo giáo, tín ngưỡng thờ Mẫu… Nhờ quá trình tu tập, rèn luyện hay khả năng tâm linh đặc biệt mà họ có khả năng thấu hiểu được những thông điệp từ thế giới thánh thần, thậm chí còn có thể liên hệ được với cõi siêu nhiên. Họ không hoàn toàn thuộc về một cõi nhất định nào, không thuộc hẳn về cõi nhân sinh vì họ có những khả năng đặc biệt, thiên hướng khác người thường; cũng không thuộc hẳn vào cõi siêu nhiên vì còn nhiều mối liên hệ cuộc sống trần tục, cũng có thể chưa đạt đến trình độ tu luyện để chuyển dạng một cõi khác, hoặc có thể có nhiều lý do khác. Trong văn xuôi tự sự trung đại Việt Nam, nhân vật môi giới phần lớn không thuộc nhóm nhân vật chính hoặc nhân vật trung tâm. Sự hiện diện của nhân vật này mang chức năng khai thông, trả lời, lý giải cho những điều bí ẩn trong cuộc sống mà con người bình thường không sao hiểu thấu được. Hoặc, có khi họ xuất hiện với nhiệm vụ truyền tải một thông điệp để cảnh tỉnh con người nhân gian, giúp họ điều chỉnh lại hành vi để có kết cục tốt đẹp hơn, tránh một tai hoạ nhãn tiền (đã được cho thấy trước), nếu vẫn tiếp tục đi theo lối cũ. Sự xuất hiện của mẫu nhân vật môi giới cho ta thấy người trung đại có niềm tin vào thế giới siêu hình nhưng lại hết sức mơ hồ về thế giới đó, vì thế, họ cần một lực lượng trung gian để có thể xoá bớt khoảng cách giữa thế giới thực với thế giới ảo, thực hoá thế giới ảo. Nhóm nhân vật này thường gắn với phương thức dự

[2] Theo *Việt sử lược*, "Trần Thánh Tông, mùa hạ, tháng 4, ngày mồng 1, thượng hoàng băng ở cung Vạn Thọ. Trước là thượng hoàng đến ngự đường, chợt thấy con rết bò trên áo ngự, rơi xuống đất có tiếng kêu, nhìn xem thì có cái đinh sắt. Bói đoán là điềm về năm Đinh. Lại từng đùa bảo Minh tự Nguyễn Mặc Lão dùng phép nội quan nghiệm xem là điềm lành hay dữ. Mặc Lão ngày hôm sau tâu rằng: thấy một cái hòm vuông, bốn mặt đều có chữ nguyệt… trên hòm có một cái kim, một cái lược, thượng hoàng lại đoán rằng: hòm tức là cái quan tài, bốn mặt chữ nguyệt tức là tháng 4; cái kim có thể xâu vào vật gì, tức là vào quan, chữ "sơ" là cái lược, đồng âm với chữ "sơ" là xa, tức là sẽ xa rời các ngươi. Lại lúc ấy đương làm trò múa rối, thường có câu "chóng đến ngày mồng 1 thay phiên". Thượng hoàng lại đoán rằng: "Thế là ngày 1 ta chết". Năm trước có một hôm thượng hoàng chợt bảo các người hầu cận rằng: "Đến tháng 4 năm sau ta tất chết". Đến đây quả nhiên là như thế (Trần, 2005, p. 448). Từ chi tiết "Nguyễn Mặc Lão ***dùng phép nội quan nghiệm xem*** là điềm lành hay dữ", Tạ Chí Đại Trường trong *Thần, người và đất Việt* cho rằng: Chuyện Mặc Lão phải đợi "ngày hôm sau" mới trả lời được điều xảy ra ngoài cõi trần tục khiến ta nghĩ rằng ông đã mở cuộc đanh đồng thiếp nghiêm túc vào ban đêm để trả lời vấn đề hỏi "đùa" của chủ. Người đồng kể lại những điều đã thấy, không chen ý kiến riêng vào để giữ cho sự tiếp cận linh thiêng có tính cách hoà hợp nhập thần, để còn sự tương thông trực tiếp. Giải thích nguồn tin linh thiêng ấy lại là công việc của một người khác (Thái Tông), cần vận dụng đến lý trí trần thế. Sinh hoạt đồng bóng là điều bình thường trong triều đình của các thế kỉ này (Tạ, 2006).

báo tiếp xúc với thế giới siêu nhiên (mà vai trò của nhân vật là kết nối con người với cõi thần) và một số các phương thức dự báo khác như tiên tri, tướng số, tử vi, phong thuỷ… (vai trò của nhân vật là sử dụng khả năng tu tập, đạt đạo của mình để khải thị huyền cơ).

2.3. Nhân vật phàm nhân

Gồm các kiểu như: *nhân vật có khả năng dự báo và mang chức năng dự báo*; *nhân vật không có sẵn khả năng, thiên phú để dự báo nhưng (được chọn) để phát ra dự báo.*

Về nhân vật có khả năng dự báo và mang chức năng dự báo, nhóm này và *nhóm nhân vật môi giới* có điểm tương đồng và chồng lấn lên nhau vì có đặc điểm chung là thông tin của trời đất được tiết lộ qua những con người có khả năng đặc biệt (cũng có những trường hợp cùng thân phận nhưng thuộc về hai nhóm ví dụ như thầy tu, tăng nhân, cao tăng…..). Điểm khác biệt chủ yếu để phân biệt hai nhóm là: Nhóm môi giới có tính chất siêu nhiên và đậm tính ảo hơn, còn nhóm này mang tính chất nhân vi và có xu hướng hiện thực hoá. Thông tin được biết không dựa vào thánh thần truyền tin hay tiếp xúc với thánh thần mà chủ yếu là từ các phân tích của con người bằng nhiều lý thuyết và phương tiện khác nhau. Nhân vật có khả năng dự báo và mang chức năng dự báo bao gồm các kiểu nhân vật: *bốc sư chuyên nghiệp, quan tướng triều đình và nhóm khác*. Sự phân biệt của chúng được dựa trên thân phận, vị trí xã hội; mục đích; tầm vóc, mức độ ảnh hưởng của nhân vật với cá nhân, cộng đồng; số phận của nhân vật.

Về kiểu nhân vật thầy bói, bốc sư, thầy phong thuỷ chuyên nghiệp, học các nghề về dự báo để hành nghề kiếm sống, họ có thân phận và vị trí bình thường trong xã hội. Tài năng của bốc sư, nhà dự báo, thầy địa lý ảnh hưởng đến vận số người khác. Bốc sư không chỉ nhìn ra tương lai vận số mà còn góp phần tác động để tương lai đó thành sự thật. Người thầy bói sau khi xem chữ xong còn lên kinh để giúp ba vị khách của mình hoàn thành sự nghiệp (*Cổ quái bốc sư truyện*). Trong các truyện xuất hiện nhân vật thầy địa lý, các tác giả thường ca ngợi khả năng nhìn ra, tìm thấy những thế đất quý giúp thay đổi vận số con người và cả đoán định được thời hạn phát của ngôi đất ấy. Tả Ao đi nhiều nơi, nhờ ông tìm đất mà nhiều người thay đổi số phận: "lớn thì Thượng thư, Tiến sĩ, Phò mã, cung phi, nhỏ thì thi đỗ khoa trường, giàu có đều là nhờ đất ông đã táng" (*Truyện Tả Ao họ Nguyễn - Thính văn dị lục*). Nhờ thầy phong thuỷ chỉ đất mà thay đổi vận số của cá nhân, thậm chí cả dòng họ (*Truyện mộ tổ ở Vịnh Kiều, Truyện Trạng nguyên ở xã Dĩnh Kế - Công dư tiệp kí*). Thầy địa lý chỉ đất tốt không chỉ giúp cá nhân, dòng họ đỗ đạt hiển quý mà nhiều trường hợp phát đế vương, ảnh hưởng đến vận nước (*Lam Sơn thực lục, Ngôi mộ tổ của nhà họ Trần, Đinh Tiên Hoàng kí - Công dư tiệp kí*). Các thầy địa lý đi khắp nơi xem đất cho thiên hạ, đương nhiên cũng muốn tìm cho nhà mình chỗ táng mộ tốt nhất. Nhưng "mưu sự tại nhân" mà "thành sự tại thiên", không mấy khi nhân vật này được toại ý. Tìm được đất đã khó, chôn được vào càng khó hơn, thậm chí nhiều trường hợp còn bị lừa gạt hoặc gặp sự cố cản trở dự định thành ra ý nguyện không thành (*Đinh Tiên Hoàng kí - Công dư tiệp kí*). Thầy địa lý không mấy khi được đất tốt nhất hạng, nhiều khi còn bị liên luỵ đến gia đình, bản thân cũng ảnh hưởng tính mạng. Tả Ao ngắm được một cái huyệt rất quý bèn về đem tiên phần đến chôn. Người Minh trông thiên văn biết các ngôi sao đều chầu về cả phương Nam, nước An Nam được đất rồi bèn ngầm đào trộm mả và lừa đem đứa con trai ông về Tàu. Mẹ ông mất, ông định đem táng ở một cái huyệt ngoài hải đảo là huyệt miệng rồng, năm trăm năm mới mở một lần, mà chỉ mở trong một khắc. Đến ngày giờ đã định, không may sóng gió cản trở, không ra chôn được (*Tả Ao tiên sinh - Thiên Nam ngữ lục*).

Về kiểu nhân vật *quan tướng triều đình*: Họ thuộc hàng quan lại, những người có địa vị cao trong xã hội, được vua chúa tin dùng. Chúng ta dễ thấy nhân vật tiêu biểu cho mẫu hình này trong lịch sử, văn học Trung Quốc như Khổng Minh (*Tam quốc diễn nghĩa*) người được ca ngợi có trí thông minh tuyệt đỉnh và giỏi các môn huyền học, phương thuật, có tài dự báo. Trong văn xuôi tự sự trung đại Việt Nam, nhóm quan tướng triều đình, nhiều người trong số họ, bên cạnh tài thi thư, cung kiếm cũng rất thông thạo các môn loại dự báo *Kinh Dịch*, tướng thuật, chiêm tinh, thái ất, lục nhâm độn giáp, như Nguyễn Hoan thì chuyên tâm thao lược, xem rộng binh thư, tinh thông thiên văn địa lý, sùng chuộng bùa phép, kỳ tài bí thuật vốn sẵn thiên bẩm, mong gặp thánh chúa để thoả chí giúp đời (*Hoan Châu kí*); Đào Duy Từ vốn bẩm tính thông minh sáng trí, thông hiểu sự tích cổ kim, các sách ngũ kinh, chư sử, kinh thư không sách nào không đọc; hiểu rộng tam giáo cửu lưu, mà về thơ văn từ phú lại càng tinh xảo. Nếu không phải là người có tài xuất quỷ nhập thần, những bậc trí giả giúp nước phò vua, thì học giả trong thiên hạ không ai có thể sánh kịp (*Nam triều công nghiệp diễn chí*) (Nguyễn, 2003); còn Nguyễn Trãi lại rất tính thông minh, các phép bói Nhâm, Cầm, Độn, Ất không thứ nào không thạo (*Việt Lam xuân thu*)… Họ là những kẻ sĩ từ nhỏ đã rèn luyện thi thư, sách vở, ôm mộng gặp minh chủ để ra thi thố tài năng, phò vua, giúp đời mong lưu danh sách sử. Việc học thêm các môn loại dự báo là để "nâng cao trình độ" nhằm phục vụ cho sự nghiệp chính trị của mình. Nhờ tài năng chính trị, quân sự cùng với phương thuật họ có công lao rất lớn trong việc giúp vua chúa phân tích tình hình, đề ra kế sách để giành chiến thắng trong các trận đánh. Như thế, có thể thấy họ có vai trò rất quan trọng, là mưu sĩ cho các bậc lãnh đạo trong các cuộc chiến. Vì biết phân tích thiên cơ nên khi nhìn vào các hiện tượng lạ xuất hiện trong cuộc sống của mình họ cũng dự đoán được vận mệnh sau này. Nhóm này thường sử dụng các phương thức như tướng số, trạch cát, phong thuỷ…

Về kiểu nhân vật khác: Nhóm này có đặc điểm giống nhóm quan tướng triều đình là họ có sự tham dự vào các hoạt động quân sự, chính trị quan trọng của triều đại, có mối quan hệ mật thiết với vua chúa, được vua chúa trọng dụng, nể vì. Tuy nhiên, họ cũng có những nét đặc điểm riêng biệt là dự báo, tư vấn cho quân vương không vì danh lợi, thăng tiến, lập công trên con đường chính trị, lưu danh thiên cổ mà vì những mục tiêu cao cả lớn lao, có tầm vi mô hơn. Họ không đơn thuần là mưu sĩ, bề tôi thuần tuý mà mang chiều kích, tầm vóc lớn lao, thậm chí là *đế sư*. Tiêu biểu như Nguyễn Bỉnh Khiêm vốn "Đọc khắp sách vở, hiểu sâu đạo lý *Kinh Dịch*. Chuyện mưa nắng lụt lội hạn hán, hoạ phúc tồn vong ông đều biết trước cả" (*Truyện Bạch Vân Am - Nam thiên trân dị tập*); "Trình Quốc công hiểu sâu về *Dịch* lý, ông dự đoán được cả những biến cố lớn cỡ bốn trăm năm về sau qua các sấm ký của ông. Không một việc nào xảy ra mà lại không ứng nghiệm" (*Bổ sung thêm về Bạch Vân Am - Nam thiên trân dị tập*) đã tư vấn cho cả nhà Mạc, nhà Trịnh, nhà Nguyễn chỉ bằng ba câu dự báo mà có thể định sơn hà. Những nhà dự báo nhóm này đứng cao hơn so với tầm nhìn, tầm tư duy của những người cùng thời, họ không chỉ phóng mắt ra xa xuyên qua không gian và thời gian để nhìn thấy những bước chuyển mình quan trọng của lịch sử trong tương lai mà còn biết quay về hiện tại để chuẩn bị những điều kiện căn bản, đầu tiên để giúp cho dự báo ấy trở thành hiện thực, tiêu biểu như Thiền sư Vạn Hạnh: "lời nào nói ra thiên hạ đều cho là phù sấm" (*Thiền uyển tập anh*). Họ có sức ảnh hưởng lớn đối với vận số cá nhân và cộng đồng. Sức tác động của dự báo, bản thân dự báo có sức ảnh hưởng, ảnh hưởng đôi khi nhờ chính bản thân người dự báo. Nhân dân tin sấm của Vạn Hạnh do uy tín của ông. Ngày Lý Thái Tổ lên ngôi, sư tại chùa Lục tổ đã biết trước và bảo "Thân Vệ ắt được lên ngôi" (*Đại Việt sử kí toàn thư, Thiền uyển tập anh*). Theo quan điểm của Phan Duy Kha trong cuốn *Nhìn lại lịch sử* thì sư Vạn Hạnh có vai trò rất lớn trong việc Lý Công Uẩn lên ngôi. Trong thời gian ở chùa, nhà sư đã cố gắng tạo ra một hình ảnh một cậu bé siêu phàm trong con mắt mọi người. Đây chính là bước gây ảnh hưởng, tạo tiền đề chuẩn bị cho con đường làm quan sau này của Lý Công Uẩn. Sau này, nhân sự kiện sét đánh vào cây gạo làng Dương Lôi là một cơ hội. Sét đánh cây gạo là một chuyện bình thường (sét thường đánh vào cây cao). Nhưng sét đánh chỉ thành đường ngoằn ngoèo trên cây (do nứt nẻ) chứ làm sao mà thành chữ, mà làm sao thành một bài thơ dài như thế được? Tác giả bài thơ tức những câu sấm đó không ai khác chính là nhà sư Vạn Hạnh. Quả thật, sau đó Lý Công Uẩn lên thay nhà Lê một cách an toàn, êm đẹp[3]. Nhà Trịnh không dám giết vua Lê vì tin theo lời tư vấn của Nguyễn Bỉnh Khiêm[4]. Nhóm nhân vật có khả năng dự báo và mang chức năng dự báo thường xuất hiện ở vị trí nhân vật chính hoặc trung tâm tác phẩm, họ có sức ảnh hưởng lớn đến các nhân vật khác. Các tác giả viết về nhóm nhân vật này với cảm hứng ngợi ca sức mạnh trí tuệ, tài trí của con người, nhất là trong thời kì khó khăn, loạn lạc liên miên, con người sống hôm nay không biết đến ngày mai thế nào, băn khoăn về vận mệnh của bản thân, đất nước, quê hương làng xóm, gia đình. Họ tuy đứng ngoài quan trường, tu hành, hưu trí, ở ẩn nhưng không xa rời, quay lưng với thế sự mà sự hiện diện cùng trí tuệ trác tuyệt, khả năng dự báo siêu phàm khác nào thần tiên tại thế đã trở thành người "cứu khốn phò nguy", cứu giúp người khỏi hoàn cảnh khó khăn, vạch đường chỉ lối, vén mây mù, cho mọi người con đường phía trước. Nhóm bốc sư chuyên nghiệp, quan tướng triều đình và nhóm khác chủ yếu gắn với các phương thức dự báo có tính chất nhân vi, sử dụng các biện pháp như tướng số, Kinh Dịch, tử vi, trạch cát, lục nhâm, độn giáp… để thăm dò tương lai. Tuy dự báo luôn có điểm chung là mang màu sắc duy tâm, thần bí nhưng các phương thức dự báo vừa kể trên ít nhiều mang màu sắc duy lý.

Nhân vật không có sẵn khả năng, thiên phú để dự báo nhưng (được chọn) để phát ra dự báo: nhân vật này thường không đóng vai trò nhân vật chính hay trung tâm trong tác phẩm mà giữ vị trí nhân vật phụ, ít có sự tác động đến cuộc đời, số phận nhân vật khác. Vai trò của nhóm nhân vật này trong tác phẩm là làm hé lộ một phần nào đó các vấn đề liên quan đến nhân vật chính. Về thân phận, họ có thể là: tên ăn trộm (*Truyện Thám hoa Quách Giai - Công dư tiệp kí*), bà hàng nước, người lái đò (*Mộng kí phụ tạp kí 33, 34 - Công dư tiệp kí*), người học trò (đi cầu mộng) (*Thượng thư Nguyễn Duy Trì - Công dư tiệp kí tục biên*), người làng (*Truyện Nguyễn Giám sinh ở La Sơn - Công dư tiệp kí*). Họ không có khả năng thiên phú và tư chất để biết hoặc học các bộ môn dự báo, nhưng nhờ thể trạng và hoàn cảnh đặc biệt nào đó mà trở thành người phát ra lời dự báo, như *ốp đồng* là một trường hợp điển hình.. Nhân vật không chủ động tạo ra không khí, môi trường, thời điểm để mời thánh về ngự mà lực lượng siêu nhiên mượn thân xác con người để chủ động dự báo. Hiện tượng này được thể hiện qua một số tác phẩm trong văn xuôi tự sự trung đại Việt Nam như: *Truyện thượng thư Vũ Công Đạo* có chi tiết kể chuyện người bị ốp đồng không phải là thanh đồng chuyên nghiệp ở các đền miếu mà là một bà lão bình thường đang ngồi trong đám đông tự nhiên đỏ mặt bốc đồng nhảy ra ngoài nói rằng: "Ta là tiên nhân giáng hạ, khoa này đỗ bao nhiêu tiến sĩ ta đã biết cả rồi. Làng Mộ Trạch văn tinh đang vượng, đức Ngọc Hoàng đã tuyển sẵn nên mới

[3] Phan Duy Kha, Lã Duy Lan, Đinh Công Vĩ (2003), *Nhìn lại lịch sử*, NXB Văn hoá Thông tin, H, pp.116-118 (TLĐD).

[4] Năm 1556, vua Trung Tông mất không có con nối. Trịnh Kiểm lúc đó binh quyền rất lớn, muốn thay nhà Lê làm vua, nhưng còn ngại những lời dị nghị nên sai người đi hỏi Trạng Trình Nguyễn Bỉnh Khiêm. Trạng Trình mách khéo rằng: "giữ chùa thờ Phật thì ăn oản", "Nay lúa không chín, do thóc giống hạt không chắc. Chúng bay nên tìm giống lúa cũ mà gieo". Trịnh Kiểm hiểu ý bèn sai người đến thôn Bố Vệ rước hậu duệ của ông Lê Trừ là anh của Lê Thái Tổ tên là Duy Bang (tục gọi là Chúa Chổm) lên làm vua, tức là Lê Anh Tông.

sai ta đến bảo cho các ngươi biết" (Trần, 1997, pp. 481-482) (*Công dư tiệp kí*) (tập 4). Đây là kiểu nhân vật người trần bình thường mà trong một hoàn cảnh đặc biệt nào đó họ được tiếp xúc với nhân vật của thế giới kì ảo như chứng kiến, nghe lỏm được, hoặc được tiết lộ thiên cơ để truyền đạt ý chỉ của thánh thần ở thế giới thực tại hoặc họ có cơ duyên được đến thế giới kì ảo và được những nhân vật đó nhờ truyền một thông điệp nào đó đến trần gian, hoặc được báo về tương lai của chính mình. Sự xuất hiện của lớp nhân vật người trần không có khả năng đặc biệt nhưng mang chức năng dự báo truyền tải ý thần cho thấy: thế giới kì ảo không xa lạ, không chỉ gần với những con người đấng bậc, nổi danh mà còn rất gần gũi với những con người bình thường trong cuộc sống. Kiểu nhân vật này thường xuất hiện trong các dự báo tiếp xúc với thế giới siêu nhiên. Tuy nhiên, nhìn chung tổng quát, ở nhóm nhân vật phàm nhân thì phương thức dự báo chủ yếu là tướng số, tử vi, phong thuỷ, lục nhâm...

3. KẾT LUẬN

Nhân vật mang chức năng dự báo là kiểu nhân vật hành chức, có tính chất, chức năng, vai trò dự báo, báo trước tương lai, vận số cho cá nhân, cộng đồng. Nhóm này bao gồm ba nhóm nhỏ: nhân vật kỳ ảo, nhân vật dự báo môi giới, kết nối hai thế giới thực - ảo, nhân vật bình phàm, mỗi nhóm này có những nét đặc điểm riêng biệt về xuất thân, khả năng, sự tương tác với các nhân vật khác, vai trò trong tác phẩm… đồng thời giữa chúng cũng có những đặc điểm chung. Qua nhân vật mang chức năng dự báo người đọc không chỉ thấy được nghệ thuật xây dựng nhân vật trong văn xuôi tự sự trung đại mà qua đó còn có cơ hội đào sâu nghiên cứu những cơ tầng văn hoá liên quan.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

Đỗ, T. M. P. (2016). *Truyện truyền kì Việt Nam thời trung đại (nhìn từ phương diện tổ chức cốt truyện và xây dựng nhân vật)* [Luận án tiến sĩ Ngữ văn, Trường Đại học Sư phạm Hà Nội].

Guiley, R. E. (2005). *Từ điển tôn giáo và các thể nghiệm siêu việt* (N. K. Trường & cộng sự, Dịch). Nhà xuất bản Tôn giáo.

Kha, P. D., Lan, L. D., & Vĩ, Đ. C. (2003). *Nhìn lại lịch sử*. Nhà xuất bản Văn hóa – Thông tin.

Nguyễn, K. C. (2003). *Nam triều công nghiệp diễn chí* (N. Đ. Thọ & N. T. Nga, Dịch, chú & giới thiệu). Nhà xuất bản Hội Nhà văn.

Quốc sử quán triều Nguyễn. (2006). *Đại Nam thực lục* (Tập III; N. H. Tạo, N. M. Duân, P. H. Du, N. D. Chiên, N. T. Đạt, T. V. Chinh, & Đ. M. Khương, Dịch; Đ. D. Anh, Hiệu đính). Nhà xuất bản Giáo dục.

Quốc sử quán triều Lê. (1971). *Đại Việt sử ký toàn thư* (Tập II). Nhà xuất bản Khoa học xã hội.

Trần, N. (Chủ biên). (1997). *Tổng tập tiểu thuyết chữ Hán Việt Nam* (Tập 1–4). Nhà xuất bản Thế giới.

Trần, Q. V. (Dịch & chú giải). (2005). *Việt sử lược*. Nhà xuất bản Thuận Hóa; Trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông Tây.

Tạ, C. Đ. T. (2006). *Thần, người và đất Việt*. Nhà xuất bản Văn hóa – Thông tin.

Volkov, A. (2013). Chiêm tinh học và thuật bói toán tại Việt Nam cổ truyền (N. Bắc, Dịch). *Extrême-Orient, Extrême-Occident, (35)*, 113–140.

A research on divination characters in Vietnam's medieval narrative prose

Tran Thi Thanh Nhi

University of Education, Hue University

ARTICLE INFO

Article history:
Received: 13 April 2023
Received in revised form: 28 June 2023
Accepted: 29 June 2023
Published: 20 June 2026

Keywords:
Divination;
Narrative prose;
Character.

Corresponding author:
Tran Thi Thanh Nhi
E-mail address:
tranthithanhnhi@dhsphue.edu.vn

ABSTRACT

In Vietnam Medieval Narrative Prose, characters with divination functions were the characters who had the role, the duty of predicting the future of some individuals or all of the community. This type of characters consist of three groups: miraculous characters, medium characters who connected real world and virtual world, and normal human characters. They all had common characteristics in ways of divination methods. Besides, each group has its own distinctive features of their extraction, abilities, interactions with other characters and role in the work.